

Мицька О. І.,

кандидат юридичних наук, начальник кафедри правової та спеціальної підготовки, Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія Академії пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0003-4621-8809

ІСТОРІОГРАФІЯ ШТРАФУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПЕРІОД ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Автор статті розглядає формування кримінального права через призму історичного розвитку ювенального права з урахуванням покарань майнового впливу, заснованого на державно-правових формах, фактах та явищах, які мають істотне значення і виступають як рушійна сила на етапах становлення українського суспільства. Проаналізовано основні джерела кримінального права, такі як: Судебник князя Казимира IV 1468 р., Литовські статутуи 1529, 1566, 1588 рр. Кримінальна відповідальність у ті часи наставала із семилітнього віку. Вищевказані історичні джерела встановлювали такі види майнових покарань: нав'язка, конфіскація майна, головицина. Мета цих покарань була направлена на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: *головцинка, гвалт, нав'язка, конфіскація майна, неповнолітній, дорослий, майнові покарання, судебник, статут, штраф.*

Постановка проблеми. Будь-який кримінально-правовий інститут має свою історію, яка обумовлює його необхідність та своєчасність. Історія надзвичайно важлива для юридичного дослідження, оскільки ілюструє еволюцію правового феномена, його трансформацію у часі, формує уявлення про сутність та зміст. Нині кримінально-правова наука налічує безліч праць, у кожній з яких центральне місце належить ретроспективному аналізу. Отже, вітчизняне кримінальне законодавство має тривалу історію, вивчення якої є необхідним для розуміння його сучасного стану і визначення перспектив подальшого вдосконалення. Тільки на підставі накопиченого досвіду можна будувати сьогоднішній і завтрашній день. Хто не знає минулого країни, погано орієнтується в сьогоденні і сліпий перед майбутнім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх присвятили свої роботи такі вчені: В. Бесчастний,

Н. Березовська, Є. Вечерова, Т. Гончар, С. Денисов, Т. Денисова, О. Джужа, Ю. Єгорова, О. Книженко, Н. Ковтун, В. Козирева, А. Коновалова, Є. Назимко, Є. Письменський, Ю. Пономаренко, В. Попрас, Т. Пономарьова, М. Пузирьов, О. Северин, П. Фріс, С. Халимон, В. Шаблистий, Н. Юзікова, О. Яцун та інші.

Формулювання мети. Для досягнення мети нашого дослідження необхідно з'ясувати питання витоків і становлення кримінального законодавства в аспекті розвитку майнових покарань, зокрема штрафу та особливостей кримінально-правового впливу на неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу Період створення Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) у складі українських земель прославився в історії переходом від ранньофеодальних форм суспільного життя до початку етапу розбудови феодалізму і характерної для нього феодальної роздробленості. Інститут покарання набуває іншої мети відшкодування шкоди потерпілому на відміну від давньоруського права [1, с. 105].

Система кримінальних покарань феодального права на території сучасної України, хоч і базувалася на розвиненій правовій основі Київської Русі, проте була складною. Ця складність передусім зумовлювалася тим, що українські землі окремими частинами входили до складу Польського королівства і Великого князівства Литовського.

Важливе місце серед джерел того часу посів Судебник князя Казимира IV (1468 р.), який став одним з основних джерел права Литовського князівства. Він базувався на нормах Руської Правди, привілеях звичаєвого права. Не менш важливими нормативними актами цього періоду є Литовські статuti 1529 р., 1566 р., 1588 р., Магдебурзьке право, Саксонське Зерцало та Холмське право, а також інші польські законодавчі акти та українські звичаєві правові норми. Учена О. Северин зазначає, що згадані, а також інші нормативно-правові акти відіграли велику роль у формуванні питання кримінальної відповідальності неповнолітніх [2, с. 20]. За литовсько-польським законодавством майнові покарання мали такий вигляд: нав'язка, конфіскація майна, головщина, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У юридичній літературі існує думка, що суб'єктом злочину за Судебником Казимира могла бути не тільки вільна людина, а й холоп. За крадіжку, вчинену вперше, він карався штрафом, у разі відсутності майна – тілесними покараннями і тюремним ув'язненням, у разі повторного скоєння цього злочину виносилося покарання у вигляді повішення. За Судебником Казимира відповідальність наставала із семилітнього віку. Відповідно до статті Судебника покарання могло бути застосовано до дорослих дітей, під якими розуміли осіб старше семи років. Причому смертну кару до дорослих дітей не застосовували [3, с. 168]. Стаття 7 Судебника встановлює, що злодій мусить заплатити штраф, якщо його впіймано з речовим доказом факту крадіжки, якщо ж платити буде нічим, то грошовий штраф стягували з дорослих дітей і дружини за умови, що вони знали про крадіжку. Самого злодія у такому разі карали на смерть [3, с. 168].

Важливими віхами історії розвитку кримінального права були Судебники 1497 р. та 1550 р., якими встановлено сувору систему покарань, спрямовану на залякування. Ковтун Н. Я. звертає увагу на те, що майнові покарання традиційно залишалися в системі покарань, але перевагу вже віддавали смертній карі та позбавленню волі. Разом з тим у Судебниках 1497 р. та 1550 р. намітився ще більш чіткий розподіл покарань на основні й додаткові. Проте вчена критично ставиться до думки щодо застосування покарання стосовно неповнолітніх, вказуючи на те, що жодних особливостей їх застосування до неповнолітніх злочинців названі правові акти не містили, оскільки інститут особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх почав формуватися значно пізніше [4, с. 20]. Така позиція вченої видається недостатньо обгрунтованою, оскільки у світі довго існувала теорія, згідно з якою неповнолітніх розглядали як «маленьких дорослих» та до них могли застосувати ті самі покарання, як і до дорослих.

У Судебнику простежувалося передбачення станової нерівності. У ст. 62 Судебника йдеться про встановлення покарання у вигляді побиття батогами та відшкодування шкоди (1 карбованець) за переорювання межі чи знищення межових знаків у володіннях великого князя та феодалів, водночас за вчинення

такого самого злочину проти майнових прав селян встановлювали покарання у вигляді лише відшкодування шкоди. Хоча в юридичній літературі трапляються інші позиції. Майнове покарання за Судебником 1497 р. під назвою «продаж» означало грошовий штраф за злочин, що йшов на користь князя чи осіб, які здійснювали правосуддя. Розмір продажу, як правило, встановлювався на розсуд суду. Частіше за все продаж був додатковим покаранням і застосовувався у співвідношенні з торговельною чи смертною карою. Але продаж міг бути і самостійним видом покарання за злісну несплату боргу, образу словом чи ділом.

За Судебником 1550 р. грошові штрафи іменувалися «пеня». Вони могли стягуватися з посадових осіб за хабарництво і призначалися за вказівкою царя [5, с. 20]. Разом з виплатою продажу і пені винний сплачував грошову винагороду на користь потерпілого.

Як зазначає В. П. Козирєва, грошові покарання періоду Руської Правди були лише компенсацією за завданий збиток, а з XIV століття вони стали засобом обов'язкового відшкодування [6, с. 106].

Литовські статuti являли собою взірць для законодавців і задовольняли судову практику на литовських, українських та білоруських землях.

Статuti ВКЛ існували у трьох редакціях: Литовський статут 1529 р. мав назву «Старий», Литовський статут 1566 р. називався «Волинський», і Литовський статут 1588 р. отримав назву «Новий». Литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права. Деякі дослідники трактують статuti як три послідовні редакції однієї і тієї самої пам'ятки. З цього приводу існують інші думки науковців, більшість з яких схиляються до позиції, що Литовські статuti у своїх редакціях є різними пам'ятками права.

Кримінальне право доби Литовських статутів знало різні види покарань, система покарань майнового характеру була досить складною. В окремих джерелах наводять факти про те, що майнові покарання як кримінально-правовий інститут були найпоширенішим явищем у ті часи. Як зазначає К. Марисюк, система майнових покарань не втрачає своєї актуальності і залишається дієвою [7, с. 35]. Необхідно зауважити, що застосування покарання залежало від соціального стану злочинця та потерпі-

лого. Однак до цього додається залежність міри покарання від національної належності.

У Литовських статутах найбільш поширеними були такі види майнових покарань:

- головщина;
- відшкодування збитків;
- нав'язка (грошовий штраф, який призначався за вчинення незначних злочинів – спричинення побоїв, дрібна крадіжка та ін.);
- конфіскація майна.

Учена Н. Ковтун зазначає, що Литовські статuti містили вже більш чіткий поділ покарань на основні й додаткові [4, с. 20]. За литовськими статутами покарання для дітей та підлітків були дещо пом'якшені.

Литовський статут 1529 р. за образу шляхтича встановлював покарання у виді ув'язнення, водночас за образу не шляхтича призначався штраф. За вбивство, вчинене кількома шляхтичами, кару отримував лише один з них, решта платила головщину. Головщина – штраф, що виплачувався сім'ї або родичам убитого, застосовувався як додатковий вид покарання разом з основним.

Нав'язка – грошовий штраф, який призначався за вчинення незначних злочинів: спричинення побоїв, дрібна крадіжка та ін.

Нав'язку стягували не тільки до скарбниці, а і як відшкодування заподіяної шкоди потерпілому.

Гвалт – кримінальний штраф, який стягувався на користь потерпілого. Цей вид покарання передбачався за посягання на здоров'я, свободу особи, за злочини проти власності (пограбування, знищення майна, незаконне користування чужим майном).

Перший статут не містив правових настанов щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не досягли повноліття, зокрема і кримінального покарання у виді штрафних санкцій не містив, тобто можна припустити, що кримінально-правовий вплив на неповнолітніх здійснювався за правовими звичаями. Майнові відносини людей розглядалися як відносини людини з річчю.

Друга редакція Литовського статуту 1566 року під назвою «Волинський» передбачала смертну кару і позбавлення честі та майна для злочинця, який вчинив державну зраду, перейшо-

вши на бік ворога. За таємне навмисне вбивство, скоєне шляхтичем щодо рівного собі, закон передбачав четвертування чи посадження на палю та позбавлення честі. Крім цього, родині вбитого сплачувалася головщина у подвійному розмірі. За навмисне покалічення шляхтича на винного чекала смертна кара і нав'язка з його майна.

У Литовському статуті 1566 року було прописано, що у разі скоєння кримінального правопорушення шляхтичем, який не досяг 14-річного віку, його не притягували до відповідальності за скоєне злочиння, але спричинену шкоду мали усувати батьки або родичі з частини його маєтку, у разі відсутності грошових коштів неповнолітній шляхтич мусив бути відданий «на вислугу», поки відпрацює шкоду, завдану потерпілому. Ця норма поширювалася не тільки на шляхтичів, а й на дітей простих людей.

Згідно з постановами Литовського статуту 1588 року кримінальна відповідальність у повному обсязі наставала з досягненням 16 років. Статут констатував зміцнення економічних і політичних позицій шляхти. Водночас існували такі види покарань майнового характеру, як штраф за крадіжку, а також покарання у формі грошових стягнень (головщина), «коли б людина простого звання убила іншу людину також простого звання, не шляхтича, тоді... сторона обвинувачена смертю карається, а «головщина» з його рухомого майна за станом убитого має бути виплачена тому, кому по праву належати буде», що мали задовольнити інтереси осіб і були спрямовані на відшкодування завданої шкоди як потерпілим, так і членам їхніх сімей [1, с. 107].

Литовські статuti 1529–1588 рр. виразно підкреслювали роль штрафу та компенсації, за вбивство шляхтича рівний йому сплачував 100 коп. грошей «головщини» родині вбитого і стільки ж «вини» великому князю, тоді як «простий холоп» зазнавав смертної кари [6, с. 35].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, слід зауважити, що Литовські статuti передбачали майнові покарання у виді таких штрафних санкцій, як головщина, нав'язка і гвалт. Можна цілком погодитися із твердженням науковців, що майнові покарання могли застосовуватися і до такої категорії суб'єктів злочину, як неповнолітні. Це зумовлено насамперед тим, що в Литовсько-

польський період діяли норми звичаєвого права. Хоча поділ суб'єктів на категорії з'явився значно пізніше.

Деякі вчені вказують, що у разі вчинення майнових та корисливих злочинів винні особи зазвичай мають мету – матеріальне збагачення, тому суду в цих випадках доцільно призначати саме майнові покарання, зокрема штраф. Адже покарання має відповідати вчиненому злочину, а кращий спосіб визначити розмір покарання за злочин є той, коли саме покарання виводиться із природи злочину. У зазначених випадках застосування штрафу буде досить ефективним, оскільки в такий спосіб суд винесеним вироком робить кримінальне правопорушення «невигідним» для самого засудженого.

Список використаних джерел

1. Історія українського права : навч. посіб. / за ред. О. О. Шевченка. Київ : Орлан, 2001. 214 с.
2. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2009. 191 с.
3. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 500 с.
4. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за Кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 189 с.
5. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 234 с.
6. Козирева В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 196 с.

Mytska O.,

Ph.D. in Law, Head of the Department of Legal and Special Training,
Territorially Separated Branch
“Kamianske Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4621-8809

HISTORIOGRAPHY OF PENALTY AS A TYPE OF JUVENILE PUNISHMENT IN THE PERIOD OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

The author of the article examines the formation of criminal law, through the prism of the historical development of juvenile law, taking into account the

punishments of property influence, based on state legal forms, facts and phenomena that are of significant importance and act as a driving force at the stages of the formation of Ukrainian society.

The article examines the issue of normative legal support for the formation of criminal law during the period of creation of the Grand Duchy of Lithuania as part of the Ukrainian lands, and analyzes its main sources that were active in that period, namely: Court of Prince Casimir IV 1468, Lithuanian statutes 1529, 1566, 1588 yr.

It was investigated which criminal penalties of a property nature were in force at that time and which could be applied to juvenile offenders. Persons over the age of 16, both nobles and persons without any status, were subject to criminal liability. It has been established that Casimir's Court of Justice determined that for theft committed for the first time, the offender was punished with a fine, in case of lack of property, with corporal punishment. The Lithuanian Statute of 1529 contained norms that the punishment for insulting a nobleman was imprisonment, while at that time, insulting a non-nobleman was punishable by a fine. The Lithuanian Statute of 1566, which stipulates that in the event of a criminal offense committed by a nobleman who has not reached the age of 14, he is not held liable for committing the crime, but the damage caused must be removed by parents or relatives from part of his estate, in case of lack of funds, the minor nobleman must be surrendered. In turn, in the Lithuanian Statute of 1588, there were such types of property punishments as a fine for theft, as well as punishment in the form of monetary penalties (holovshchyna), "if a person of simple rank killed another person of simple rank.

Key words: capital punishment, rape, imposition, confiscation of property, minor, adult, property penalties, judge, statute, fine.

References

1. Shevchenko, O. O. (2001), *History of Ukrainian Law*, Orlan, Kyiv.
2. Severyn, O. O. (2009) *Application to juvenile measures of a criminal law nature, not related to deprivation of liberty* : Ph.D. in Law thesis, Zaporizhzhia.
3. Nazymko, Ye. S. (2016), *Theoretical and applied principles of formation and development of the institution of minors' punishment in criminal law of Ukraine* : abstract from Doctor of Sciences (Law) thesis, Kharkiv.
4. Kovtun, N. Ya. (2010), *Concept, system and types of additional punishments for minors under the Criminal Code of Ukraine* : Ph.D. in Law thesis, Lviv.
5. Popras, V. O. (2007), *Fine as a type of punishment under the criminal law of Ukraine*, Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
6. Kozyrieva, V. P. (2007) *Criminal penalties of a property nature according to the legislation of Ukraine* : Ph.D. in Law thesis, Kyiv.